
VOJENSKÉ MÚZEJNÍCTVO

VÝSTAVA „INTER ARMA SILENT MUSAE 1914-1918“ A PRVÁ SVETOVÁ VOJNA POHĽADOM MÚZEJNÍKA

ANDREJ BOLERÁZSKY

BOLERÁZSKY, A.: The “Inter arma silent Musae 1914-1918” Exhibition and World War 1 from a Museologist’s Point of View. *Vojenská história*, 4, 18, 2014, pp 159-177, Bratislava.

On the occasion of the 100th anniversary of the outbreak of the World War 1, Balneological Museum in Piešťany prepared an exhibition titled “Inter arma silent Musae 1914-1918” /In time of war, muses are silent/. The exhibition was intentionally made accessible on 29 July 2014, on the exact same day as the first military operations started one hundred years ago – bombardment of Serbian territory from the Austro-Hungarian river gunboats. Through its exhibition, the Museum got involved in the chain of activities taking place in numerous institutions in Slovakia this year. When designing the exhibition, the ambition was to present not only the general facts of the World War 1 and facts regarding the history of Piešťany, but on the example of stories of people to also show the so called little history – how individuals were affected by the War. With the consent of their respective owners, the borrowed materials from private archives have been exhibited as originals, with a single exception when a reproduction was used.

Military Museology. Slovakia. World War 1. Exhibition in the Balneological Museum in Piešťany.

V roku 2014 sme si, spolu s mnohými ďalšími krajinami, pripomínali 100. výročie vypuknutia prvej svetovej vojny. Išlo o prvý globálny a do tej doby najtragickejší konflikt, ktorý zmenil nielen širšie povedomie ľudstva, ale i geopolitickú situáciu, mapu sveta, no najmä strednej Európy. Hoci išlo o konflikt, ktorý si z radov Slovákov vyžiadal desaťtisíce obetí a výrazne zasiahol do každodenného života celej populácie, bola tejto téme v minulosti venovaná len okrajová pozornosť. Storočnica vypuknutia „Veľkej vojny“ vzbudila nebývalý záujem o túto historickú udalosť, ktorý sa prejavil zvýšeným počtom tematických televíznych programov, novinových článkov a príloh, seminárov a prednášok pre odbornú i širokú verejnosť, ako aj rozsiahlym počtom výstav v múzeách na národnej, ale najmä regionálnej úrovni. Takéto aktivity sú pochopiteľné a užitočné, ale zároveň dokladajú, že v tejto oblasti existuje veľké vákuum. Výrazný záujem inštitúcií a ľudí

o tému prvej. svetovej vojny svedčí nielen o aktuálnosti témy, ale aj o absencii dostatku informácií o tejto vojne a o vystúpení Slovákov v nej. Je to dôsledok marginálnej pozornosti, ktorá sa v minulosti venovala, resp. skôr nevenovala histórii prvej svetovej vojny v kontexte k dejinám Slovenska. Veď na rozdiel od iných, často oveľa pertraktovanejších dejinných udalostí, sa prvá svetová vojna dotkla takmer každej rodiny na Slovensku.

Balneologické múzeum k príležitosti 100. výročia vypuknutia prvej svetovej vojny pripravilo výstavu s názvom „Inter arma silent Musae 1914-1918“ /Keď rinčia zbrane, mlčia múzy/. Výstava bola zámerne sprístupnená 29. júla 2014, teda na deň presne, ako pred sto rokmi začali prvé vojnové operácie – ostreľovanie srbského územia z rakúsko-uhorských riečnych delových člnov. Múzeum sa svojou výstavou zapojilo do reťazca aktivít, ktoré v tomto roku prebehli v mnohých inštitúciách na Slovensku. Išlo o aktivity, na slovenské pomery v unikátnom rozsahu, venované jednej dejinnej udalosti. Jav o to zaujímavejší, že vzišiel spontánne, z vnútra inštitúcií a nebol iniciovaný centrálné. Svedčí to o niekoľkých faktoch, ktoré si človek – múzejník a autor výstavy musí bezprostredne uvedomiť. Veľký počet spontánnych výstav a ohlas, s akým sa stretli, evokuje otázku, čím bol ohlas vyvolaný a čo z neho vyvstáva. Špecifickou a jedinečnou črtou múzea (okrem iných múzejných aktivít, vyplývajúcich z poslania múzeí) je sprostredkovanie historických poznatkov a objektov odbornej, ale hlavne širokej verejnosti. Ide o vzťah bezprostredný a vzájomný. Pracovník múzea a najmä autor výstavy je totiž často v priamom kontakte s návštevníkmi a širokou verejnosťou.

Pri príprave tejto výstavy som si ako jej autor uvedomil, že vzťah slovenskej historiografie k téme prvej svetovej vojny bol veľmi macošský a s ohľadom na osudy ľudí na Slovensku aj protikladný. Veľký ohlas a spontánne aktivity múzeí a inštitúcií k storočnici „Veľkej vojny“ sú tiež dokladom tohto protikladu. Protikladu, kde na jednej strane stojí veľký záujem ľudí, ktorí by sa radi dozvedeli viac o osudoch svojich starých a prastarých otcov, na druhej strane nedostatok informácií a publikácií dostupných širokej verejnosti, kde by požadované informácie našli. Pri rozhovoroch s ľuďmi, ktorí poskytli na výstavu materiály, bol často vyriešený názor, že osudy našich vojakov z radov r.-u. armády, história jednotiek, kde bojovali, sú nedostatočne spracované, verejnosti ťažko prístupné. Väčšina ľudí si želala dozvedieť sa oveľa viac o osudoch ich predkov, kde bojovali, prípadne, kde zahynuli alebo sú pochovaní. Človek si v kontakte s návštevníkmi výstavy uvedomuje, aký dlh sme zanechali vo vzťahu k spracovaniu a sprístupneniu histórie prvej svetovej vojny. Vojny, ktorá si vyžiadala viacej obetí z radov Slovákov, zanechala viacej vdov a sirôt ako druhá svetová vojna. Ale taktiež vojny, ktorá, aj keď ju od jej známejšej a „populárnejšej“ sestry delí len dvadsať rokov, upadla takmer do zabudnutia.

Podobne ako mnohé iné regionálne múzeá, obrátilo sa aj naše múzeum s výzvou na obyvateľov Piešťan a okolia, týkajúcou sa zapožičania pamiatok z osobných archívov. Na výzvu zareagovalo viac ako 20 ľudí z Piešťan a okolia. Cieľom bolo obohatiť výstavu o exponáty, tvoriace tzv. malú, osobnú históriu. Ide o predmety, ktoré zväčša nebývajú súčasťou expozícií múzeí, alebo ak áno, zväčša bývajú už anonymné, zbavené hlbších súvislostí a vlastného príbehu.

Taktiež bolo zámerom získať pre múzeum nové materiály a informácie, ktoré by sa v zdigitalizovanej podobe stali súčasťou muzeálneho archívu a obohatili tak poznatky z regionálnej histórie a uchovali sa pre ďalšie generácie. V niekoľkých prípadoch ľudia dokonca aj určité predmety darovali. Múzeu sa podarilo zapožičať zo súkromných zbierok desiatky fotografií, dokumentov, pohľadníc, korešpondencie, spomienok, ako aj trojrozmerných

predmetov (identifikačné známky, významovania, vojnové suveníry a pod). Ich vystavením získala výstava širší rozmer a prostredníctvom nich sa návštevník mohol dozvedieť, ako vyzerala vojna zdola – očami bežných vojakov. Ku každému predmetu, resp. súboru predmetov, boli uvedené aj údaje o vojakovi a o jeho osude. Podarilo sa získať množstvo zaujímavých materiálov, ktoré výstave dali hlbší, osobnejší rozmer. Každá fotografia, dokument či spomienka je totiž svojím spôsobom jedinečná, má vlastný príbeh, prostredníctvom ktorého zrozumiteľnejšie približuje návštevníkom výstavy mnohorakosť a hrôzy prvej svetovej vojny. I keď počet poskytnutých predmetov bol pomerne veľký, na výstavu boli použité i predmety a fotografie zo zbierkového fondu múzea, ako aj trojrozmerné zbierkové predmety, zapožičané z iných múzeí – z Vojenského historického múzea a Trenčianskeho múzea. Išlo o predmety, ktoré mali spestriť a dotvoriť atmosféru výstavy, hlavne palné a chladné zbrane a muníciu. Teda predmety, ktoré sa bežne v rodinných zbierkach nenachádzajú.

Pri kontakte s ľuďmi bolo príjemným prekvapením, ale zároveň aj smutným precítením, s akou ochotou poskytli materiály zo svojich súkromných archívov. Smutným preto, že odkrylo nelichotivú realitu vzťahu slovenskej historiografie a spoločnosti vo všeobecnosti k obetiam prvej svetovej vojny. Storočnica vypuknutia prvej svetovej vojny bola jedinečnou a pravdepodobne poslednou možnosťou, ako sa systematicky a v masovejšom meradle dalo dostať k zaujímavým materiálom z rodinných archívov. Oslavy a aktivity storočnice vďaka množstvu akcií, TV relácií a filmových dokumentov u nás, ale hlavne v zahraničí, vstúpili do širokého povedomia. Bola to zrejme aj posledná možnosť, ako využiť túto mobilizáciu ľudí – potomkov účastníkov prvej svetovej vojny. Sto rokov je limitná hranica osobnej trojgeneračnej väzby. Nehovorím o trojgeneračnej pamäti, ktorá už je veľmi nespohľavlivá, ale o rodinných väzbách, ktoré umožňujú uchovať rodinné fotografie a archívy. Všetky ďalšie generácie potomkov a príbuzných účastníkov prvej svetovej vojny už majú vedomosti a väzby sprostredkované len nepriamo. Základná trojgeneračná väzba sa vytráca, čo spôsobuje, že mnohé fotografie a dokumenty rodinnej histórie sa po sto rokoch nenávratne strácajú. Ako múzejník sa totiž bohužiaľ často stretávam s javom, kedy mladšie generácie po úmrtí starého rodiča alebo pri rekonštrukcii rodičovského domu, prípadne pri sťahovaní, vyhodia staré fotografie či dokumenty, na ktorých im tváre alebo mená zväčša už nič nehovoria. Ľudia často argumentujú názorom: „Už sme ani nevedeli, kto na tých fotografiách je, vedeli sme, že je to pravdepodobne niekto z rodiny, ale nikoho sme tam nepoznali. Mysleli sme si, že to už nikomu na nič nebude.“ A práve sté výročie bolo výbornou možnosťou na mobilizovanie starších ľudí, ktorí tieto pamiatky aj s informáciami ešte uchovávali. S ich stratou sa stratí aj kus našej histórie. O prvej svetovej vojne to platí dvojnásobne. Ako z hľadiska strát na životoch, tak aj z hľadiska docenenia pre žijúcich príbuzných, ktorých predkovia vo vojne trpeli alebo aj položili život. Že v drvivej väčšine bojovali na tej „nesprávnej“ strane nie je pre historika dôvodom, aby sa im nevenoval. Veď je omnoho lepšie spracovaná história jednotiek slovenskej armády na východnom fronte v časoch druhej svetovej vojny, ako osudy státisícov zmobilizovaných vojakov na frontoch prvej svetovej vojny. V porovnaní s okolitými krajinami pripomína nasadenie slovenských vojakov v rokoch 1914 – 1918 akúsi čiernu diery. V období minulých politických režimov od r. 1918 do roku 1989 bolo pochopiteľné, že sa tejto téme venovalo len okrajovo, a to najmä s ohľadom na ideologické aspekty (legionári v 1. ČSR, boj za sociálnu spravodlivosť v období socializmu). Súčasná doba, ako aj prístupy k zahraničným archívom žičia ucelenému a objektívnemu zhodnoteniu tohto obdobia našich dejín. Bez ohľadu na to, na akej strane bojiska Slováci stáli, či išlo o vojakov r.-u. armády alebo legionárov.

Počas stretnutí s ľuďmi a pri príprave výstavy bol badateľný aj určitý pocit zadosťučinenia a spokojnosti, že sa o osudy účastníkov vojny vôbec niekto zaujíma a že pamiatky, ktoré uchovávajú doma po svojom otcovi alebo starom otcovi, nájdu ešte využitie. Každý človek, ktorý sa venuje histórii, si musí uvedomovať, že prvá svetová vojna a účasť státisícov Slovákov v radoch r.-u. armády sú taktiež súčasťou našich dejín, ktoré treba podrobne a objektívne preskúmať a zmapovať. Rovnako i fakt, že držanie sa vojenskej prísahy až do konca a bojovanie za štát, ktorý na konci vojny prestal existovať, nie je dôvodom, aby sa na ich osudy zabudlo.

Výstava však priblížila nielen osudy vojakov, ale i život v zázemí – v mestečku Piešťany, kde sa tiež podarilo získať niekoľko zaujímavých materiálov zo súkromných zbierok. Piešťany totiž v časoch prvej svetovej vojny zohrávali osobitú úlohu. Na jednej strane boli vojnou zasiahnuté rovnako ako stovky ďalších slovenských miest a obcí. V roku 1914 mali vyše 7000 obyvateľov a na fronty narukovalo takmer 1000 mužov. Muži rukovali zväčša k pešiemu pluku č. 71 v Trenčíne, k pešiemu pluku č. 72 v Bratislave alebo k vlastibranckému pluku č. 15 v Trenčíne a č. 13 v Bratislave. Vo vojne zahynulo 175 Piešťancov (vrátane niekoľkých legionárov) a stovky sa vrátili s ťažkými následkami. Taktiež sa vojna ťažko dotkla aj civilného života v Piešťanoch. Nedostatok pracovnej sily a rekvirácie potravín spôsobovali, že mnohé rodiny len živorili. Na druhej strane Piešťany, ako významné kúpele, sa stali dôležitým strediskom liečby desiatok tisícov ranených vojakov. Všetky kúpeľné kapacity Piešťan boli počas prvej svetovej vojny dané k dispozícii Vojenskej nemocnici Červeného kríža. Kvôli rozšíreniu jestvujúcich kapacít, bola v roku 1916 pre ranených vojakov postavená aj rozsiahla kúpeľná budova „Pro Patria“ (Za vlasť). Dokonca vo februári roku 1917 sa v kúpeľoch uskutočnilo aj stretnutie 3 panovníkov Centrálnych mocností – Nemecka, Rakúsko-Uhorska a Bulharska.

Pri koncipovaní výstavy bolo našou ambíciou priblížiť nielen všeobecné fakty o prvej svetovej vojne a fakty k dejinám Piešťan, ale prostredníctvom príbehov osudov ľudí ukázať aj tzv. malú históriu – ako sa vojna dotkla jednotlivcov. Zapožičané materiály zo súkromných archívov boli so súhlasom majiteľov vystavené, a to, až na jednu výnimku, kedy bola použitá reprodukcia, v originálnej podobe. Bolo až dojmavé pozorovať, s akou bážňou a úctou požičiavajú ľudia fotografie či písomnosti po svojich predkoch. Je to však pochopiteľné, lebo často išlo o jediné predmety, ktoré im po otcovi či starom otcovi zostali. Domnievam sa, že mnohí ľudia by sa bez výraznejšej mobilizácie spoločenského povedomia, aká bola pri príležitosti osláv storočnice vojny, neodvážili tieto predmety múzeu zapožičať.

Získané materiály boli cenným obohatením výstavy a prostredníctvom osudov jednotlivcov bolo pre návštevníkov možné lepšie poňať a hlavne emocionálne precítiť tragédiu prvej svetovej vojny. Najväčšiu časť zapožičaných materiálov predstavovali fotografie. Ak to bolo možné, tak fotografie boli doplnené aj spomienkami a denníkmi vojakov alebo aspoň podrobnejšími informáciami o ich osude. Na výstavu sa podarilo získať niekoľko spomienok, resp. denníkov a úryvky z nich boli na výstave aj zverejnené. Tieto písomnosti pokrývali širší aspekt dosahu vojny na jednotlivca. Išlo o spomienky vojaka, ktorý prežil boje na srbskom fronte bez zranenia, spomienky vojaka zraneného na ruskom fronte, dopisnice z ruského zajatia, denníček zo Srbska, spomienky manželky a vnúcat na padlého vojaka a pod.

Na ukážku uvádzam zopár zaujímavých fotografií, príbehov či spomienok, získaných z rodinných archívov a publikovaných na výstave. Niektoré z nich sa vďaka výstave stali aj trvalou súčasťou zbierkového fondu nášho múzea.

Úryvok zo spomienok Andreja Frašackého (1883 – 1974), získaných v rukopise pod názvom „*Rospomienka na svetskú válku 1914 – 1915*“. Z informácií jeho vnuka, ktorý zápisky zapožičal, Andrej Frašacký, vyučený mlynár, slúžil u proviantného oddielu na srbskom fronte, kde mal na starosti poľné pekárne. Svoje zážitky si písal počas vojny, avšak zachytávajú len jej prvý rok. Podľa údajov od jeho vnuka, si Andrej Frašacký po roku zápisky prestal zapisovať, nakoľko nebol ďalej schopný písať o prežitých hrôzach. Úryvok je prepísaný bez výraznejších jazykových úprav, aby sa zachovala autenticnosť pisateľovho textu:

Utekáme pred Srbmi

No druhý deň ale smutnejší ostal. Pracovali sme jako obyčajne, aby sme mohli pre našich bojovníkov kúsek dobrého chleba dat. Začnú sa vlaky syptať s našimi ranenými. Keď sme im vyniesli chleba, plakali nad ním, že ho už týždeň nevideli. Len so zrnkovú kukuricu a slivkami žili. A jeden viacej ako druhý. Ponevač ťažko boli ranení. A ani žiadnej postele nemali, len jako prasce v dobytkovom vagóne. Ba nám i správu podali, že ich Srbi vyprali i my sme to sami vedeli, že sa nepriateľ približuje, keď sme počuli kanóny hrmieť.

Tak sa i stalo na budúci deň, to jest 28. októbra 1914, príde telegraf, že nepriateľ je ešte 10 km od nás. Nastal strašný poplach, lebo naša zásoba bola na 120 vagónov, tak že by sme to načas mohli naložiť. Keď nám cesto najlepšie išlo a chlebič v peciach, naskutku sa to všetko zničilo. Aspoň 4000 kg cesta hneď do vody sme hodili.

Chlieb sa tak skazil, v tom najväčšiem okamihu sme to museli, tak, že od štvrtej po obedu do 12. v noci sme boli hotoví. Pravda, medzi tým časom sme všeličo skúsili. Ponevač sme si vypili, aby sme mali väčšiu guráž. Prišli z celého okolia civili, aby to mohli obrániť pred nepriateľom. Bol to jeden smutný obraz. Malé bosenské kone niesli celé rodiny. Že jeden kón niesol 4 – 5 malých detí, rodičia ťahali. Kravy, voly, kone, všetko naložené. Pravda, Turčinky už sú tu, nemali kedy jejich tvári zakrývať. Ba jeden Turčin, ponúkajúc mi majetok, hovorí – „toti brate, ovce, volove i krave i kona samo a možem u vagon“. Ponevač pre civilské obecnstvo bolo len 15 vagónov, sotva polovica sa zmestila. Tak i jejich kone, voly, kravy tam ostali.

A my sme si popíjali, ponevač volakerí boli nakladať. V obci Zagra našli tam šampaniju i staré vína. Ba volakerí už aj zabudol, že ide nepriateľ. Tak do 1. v noci čo sme mohli, sme naložili a ostatné ostalo tam. Sotva sme boli pár kilometrov, keď už jeden srbský komitačský oddiel začal z vrchových diel strieľať na štaciju i na to miesto kde stála naša Bäckerie. To bolo také vojsko, ku kerému sa pripojuvalo celé obecnstvo srbské čo po tých vrchoch bývalo. Tak každú hodinu bolo viacej, i mi sme boli zapredaní. Traja mužskí čo u nás robeli na den, tí nás zapredali. Tí dovedli ten komitačský batalion. Ich úloha najväčšia bola. Mali sme v tých horách asi 50 000 kg múky, tú by boli radi mali, aby to vojsko v tých horách malo živnosť, kerú nemohli z jejich krajiny na žiaden pád dostať. No ale ništ nepreviedli, lebo prišla nášeho vojska vrchová brigáda, a boli nútení bosanské hory opustiť. A tí dvaja, čo nás podviedli, tým sa nechcelo ísť s nima do Srbska, že je tam hlad, po pár dní prišli späťky. A to bol dôkaz, že to oni prezradeli.

Jeden most, čo Srbi spálili na jednej rieke, tak tam boli 3 stĺpy, na každý jeden boli povesení a ohavnou smrťou usmrtení. My sme ešte potom v jednej hore dva dni odpočívali, kde sme sa divých hrušiek dobre najedli. Pár oviec sme si nadobudli a guláš vareli. Najedno príde rozkaz: „Nastúpiť na vlak! A tak sme sa priviezli do Lavidovicu. Tam sme už prišli k hlavnej štreke bosanskej, tam už bol celý iný život. Prišli sme do jedného kvantilu, bola

tam kopa jablk. Pršalo neslýchane, do jednej maštale sme sa stisli, jeden na druhom sme ležali. Padlo jedno tela, rrčí: „mu, mu, mu“, neslýchane. Hovorí kamarát: – „chodte chlapci zadrhnite ho volakerí“. Pravda to by bol friško bárkerý spravel, ale sa bál, keď vstane, že stratí svoje miesto. Tak teliatko ostalo pri živote. Na druhý deň sa zase dáme, čosi kamsi, už malo byť všetko hotové. Zase prišiel rozkaz pece rozválat. Nebol ani den ani noc pokojný.

Zo spomienok Juraja Poláčka (1883 – 1968). Spomienky „*Pamäti a spomienky národovca a včelára*“ písal síce až na sklonku života, avšak, ako sám uvádza, vojnové udalosti opisoval na základe zápisov z vojny a na základe pohľadníc, ktoré posielal domov. Bohužiaľ, pôvodný zápisník z vojny sa nezachoval. Úryvok zo spomienok Juraja Poláčka, v ktorom opisuje svoje zranenie na ruskom fronte, prepísaný bez výraznejších jazykových úprav:

21. júla 1915

Už ráno nám povedali, že budeme útočiť, že prideme k obsadeným zákopom, a že pôjdu aj oni s nami, pozdejšie to ale odvolali, že jich preskočíme. Poručík povedal: „Moj zástupca je strážmajster, toho musíte tak poslúchať ako mňa“. Ale šetci tí predstavení len dalako na zadku boli, a odtiaľ vykrikali, a ukázali sa až po strelbe. Tak sme išli v rojnici rozťahnutý, ale jak sme prešli za tie naše obsadené zákopy (to bolo za dedinku Bôry) a prešli sme na otvorené pole. Rusi prali do nás, gulky len hvízdali a síkali dost blízko. Mňa sa ušlo íciť po rezném strnišči, snopy boli v hromádkach uložené, na pravo bola ešte nepokosená raž a tou brázdou som poskakoval, pred hlavu som si dával lopatku, čo sa s ňou zákopy kopú. A keď som sa skrčil na zem, to som sa dzíval, jako tí granáty a šrapnele dopredu frčia a nie naokolo. My sme nestrielali, lebo nebolo nikoho vidieť. Tak ale z 500 krokov dostal som gulku do pravého pleca v takej polohe, ako som šiel zohnutý napred. Do pleca jako by ma veľkú sáhovicu ovalil a gulka z kvéra pres lopatku na chrbáte vyšla ven. Preskočil som za tie križe zbožia a rozepol som remen. Čiahnem ruku na bok a to už teplá krv sa zemna valila. Gulka prebehla do batoha, čo som mal na chrbáte a zostala tam v kockách cukru. (Aj som ju dlho opatruval, ale ščil neviem, dze je.) Zavolať som z nášieho cugu staršieho Nemca Gešnábla, aby bol pri mne. Keď išiel okolo náš strážmajster, kričal na nás, čo tam robíme. Hovorím, že som ranený. To všetky šarže len po zadku pohánali vojakov, len napred, napred. Gešnábel tam klačal na kolenách a modlil sa. Neviem, čo by mi bol dal za to, že som ho pri sebe zadržal. To plieskanie a sykot guliek pomaly ustával a už aj naši sanitáci sa ukázali. Išly ma obväzovať, ale to my sme mali len také maličké obvazy, to pre mňa nebolo nič. Ale už išli okolo aj zajatí Rusi a náš saniták kričal rusky „daj ferband!“ a už ich aj hádzali, také na pиаd' šire. To ma s tými obväzali, ale len za chvíľu, lebo krv furt tékla a premočila všetky tie obvazy. Tam na tom mieste zostala košela, čo som vyzlékel a v nej krvi sadnutej, jak dlane. Tu prišiel za mňa jeden mladý šuhaj z nášieho oddielu, ten mi všetky moje veci odnášal, aj mi posluhoval. Pri druhém prevaze, keď sme už mali na vozy sedat, mi tie rany natieral jó-dovú tinktúru. Já som mal pravú polovicu tela strnutú a celkom zmeravenú. To som len tú ruku pritiskal k telu a prsty mačkal. To bolo ve stredu o 1 hodine poobede. A hneď po boji zehnali civilov s konským potahom, nasadli sme a vézli nás do večera. Pri vезení veliteľ toho transportu behal na koni a poháňal aby išli vozy jeden za druhým. To sme išli potom nie po tej brvnami vykladanej ceste, niektoré vozy mohli aj utekať, ale náš nemohel, lebo sme tam boli takí ranení, čo sme kričali: pomaly, pomaly, lebo ten otras robil bolesti. Raz, keď voz

pobehel, lebo ho druhí odbiehali, jeden četar vytáhel bajonet a tak išiel na toho pohoniča, že ho pichne. Chudák, nevedel, koho poslúchat. Pri mne sedzel jeden cez brucho prestrelený, stenal dosť a pri jednej zastávke zešiel z voza jako na potrebu a hned pri voze si prisadél. Aj sa oblékel a vysadél sám. Po nasedení ideme dál, už prestal stenat. Pozrem naňho a on už mal oči stĺpkom, už bol mrtvý. To sme už boli nedalako Lublina a mal som aj tie dediny poznačené, kade sme sa vézli. Zložili sme sa do jednej stodoly v jednej dedinke, ale tí sanitáci tam boli jakýsi suroví, krik robili na nás a furt nám čosi rozkazuvali. Do rána som len v tom našom dvore načítal 16 mrtvých.

Iné osudy zas návštevníkom výstavy priblížilo zopár dopisníc, písaných Ľudovítom Petríkom (1876 – 1947), slúžiacim u husárov, z ruského zajatia. Podľa spomienok jeho vnučky mohol L. Petrik zo zajatia kvôli cenzúre posielat' len krátke otvorené dopisnice, nie zavreté listy a ako spomínala jej mama Julianna: „*Ked' sa manžel vrátil z vojny, tvrdý alkohol nepil a na mňa viac ruku nepoložil.*“

Dopisnica písaná v zajateckom tábore v Rudniku v Rusku, 17. septembra 1917:

„Pozdravujem Ťa žena moja sladká aj deti moje drahé. Chvála pánu Bohu ja som zdravý a aj Vám zo srdca vinšujem. Žena moja sladká, dostal som dve karty od Teba, ktorým som sa potešil. Veru aj dosť zarmútil, že sa ťažko trápiš, aj ten malý chlapec Lajoš sa trápi s koňmi. Ale šak pán Boh milostivý sa nad vami zmiluje, nad našim trápením. Žena moja, ako žiješ, či si zdravá a čo robíš? Ešte raz pozdravujem tisíckrát všetkých vospolok.

Petrik Lajoš“

Cenné sú aj písomnosti vojaka Ondreja Porubského (1889 – 1955). Z jeho pozostalosti sme na výstavu získali zápisníček, písaný počas vojny denníkovou formou, ako aj rukopis spomienok „*Vlastní popis života a nehod a dobrodružství*“. Tieto rukopisy, spolu s niekoľkými fotografiami, darovala múzeu jeho príbuzná a vďaka výstave sa tak stali súčasťou zbierkového fondu Balneologického múzea.

Úryvok zo spomienok Ondreja Porubského, prepísaný bez výraznejších jazykových úprav:

„Pri kostole sme mali menáž a sotva sme boli po menáži naráz z rajtri dorajtuvali s befelom, aby sme sa blížili k neprátelovi, našim na pomoc, kerí už boli v bitke. Šak aj na nás prišiel rad lebo sme k nim patrili, hned sme sa stavali. Každý batalion osve a ked sme boli hotoví dostali sme roskas dopred. Plot čo bol pred nami ten sme zvalili a bola taka proba, regiment komandant Oberst Tilcer snát scel videt jak to sa budeme hibat, ešte rás nás zastavil lebo sme sa pohnuli jak draci a od radosti nattim aš plakal a hotuval nás že nám prišla hodina aby sme si stali do opravdového boja a prál nám súčasného a vitrvalého víťastva. Ešče sme si na to lepší prátelé podali ruky a s veselú tváru sme stali hotoví do boja. Nato sme dostali roskas ako v mene božom forverck, rozleteli sme sa jako blesk, najprv išla predná linia potom druhá, zatim rezerva a potom kompanie a zatim ostatne oddelenje. Ukázala sa nám nevidaná podívaná, videli sme ešte dost daleko najprv husté černé dími vistupvat a temné dunenie, vistreli s kanónov, a tak sme sa hrdó blížili k tomu divadlu. Nebolo to tak blízko a ešte sme sa dost namašíruvali, kým sme tam prišli na jednu malú dolinu, kde bol plac obvazovania ranených. Tu sme videli prvú krv na bojišči našich kamarádov. Strpli

v nás žili a prebehol mráz celým telom lebo sme videli nevidané divadlo hrúzi, ale na to sme čoskoro zabudli lebo sme nemali na to kedy myslieť, lebo sme museli náš postup zriechliť a bolo zreteľné búchanie kanonov a hvízdanie gulek z gvérov.

Stretali sme našich prátelov ranených kerí mal nohu postrelenú, kerí hlavu ruku, njekeři sa aj po štiroch vljékel, bolo to njéčo strašného hladet na to, ale dlho sme nemali čas nattím rozímat a obdivuvat lebo pozauši gulki fest hvízdali a časom aj náki šrapák zašustel ponat nás alebo sa rostrhel, ale mi sme na to nesmeli dat ništ, len dopred. Ani to nás nestrašilo aj ked vedla náki kamarát sa prevalel mrtvy, lebo raneny. Kriku bolo tolko že ani sám svojho hlasu by neból počul. Tak sme sa hnali dopred jak bi nám pod nohami bola zem horela a veru to bolo horšé, lebo aj pred nami aj nad nami a šade samý ohen a olovenní děšč. Bolo tri hodini popoledni ket sme prišli do toho ohna a sme aš do osmej hodini tak pet hodin v tej nevislovnej hrúzi, mnoho tam bolo zabítich a ranenich, aj mój pán Oberlajdinant bol mrtvy hned v prvu hodinu. Ked sme tam došli, dedina Polichno bola v ohni a v nej ohromné množstvo Rusov.“

Inú formu má úryvok z denníčka Ondreja Porubského. Zachoval sa len 2. diel, zaznamenávajúci obdobie od októbra 1916 do januára 1919.

Úryvok z denníčka, opisujúci udalosti z júna 1918 a zachytávajúci aj vzburu vojakov z Trenčianskeho pluku č. 71 v Kragujevci:

Junius 1918

1. ništ zvláštni udalosti, počasí pekne.

2. Nedela, v den premenlivo, v mraku, Na večer zvlášť oživlo mesto Kragujevac, vojsko v dobrej nálade a po devátej h. začátek zbúři, trval do rána, rozbili kasarni v meste, velký nepokoj, strelba trvá stále, jak na fronte, kanony sa těš do toho ohlasují z Arzenála.

3. ráno ticho jak po válke, sem do špitála pribudlo z toho 13 ranených, po dnes je uiste- no 6 mrtvých a 900 sa oddálilo.

4. uzavreté mesto, vojaci nesmějú ist don, večer len do sedmej h., velké vyšetruvanje.

5. pekný den, mohel som ist už na špacír ze špitála. (ďalej je text v denníčku písaný azbukou, možno, aby ho nemohol prečítať niekto nepovolaný): Vzbúrencov je na 50 odsú- dených na smrt' obesením

6. (text opäť písaný azbukou, ťažko čitateľný): Po obede o 4 h. vešajú 5 civilov

8 (text opäť písaný azbukou, ťažko čitateľný): Po obede o 3 h. strielajú 44 vojakov kvôli vzbure proti oficierom v Kragujevaci. Ďalej text latinkou: Bol som očitým svedkom

9. Nedela, pekne sprvku, do cmitera na čerešne

12. chodím ven ze špitála, dnes velká búrka

15. Zdravý som prišiel ku kompánii ze špitála

18. máme sprobuvat mundúr do maršu, odpoledna máme zábavu, výlet

21. Omša prípravná do pola, (ďalej text nečitateľný)

25. ništ zvláštne, kračirujeme, počasí pekne

28. velká búrka, sme prichystani do boja

30. Nedela, pekne, ništ zvláštne

Odlišnú formu výpovede o vojne podala pozostalosť po Jánovi Bartovicovi (1874 – 1940), účastníkovi bojov v Karpatoch. Listy rodine domov totiž často písal v podobe veršikov:

Na bojišči 15. augusta 1916

*Bože náš Otče náš hrozne krvácame.
Smiluj sa nad nami zato ta žadame.
Sinovie zabitý zatovie prez mála.
A Otec ten chudák uš sa v krvi vála
Aj Dedo tiež vojni účasní bit mosý.
Lebo od mesáčov kver na pleci nosý.
A tím čo sú doma tiež je pomoc treba
Shladni na nich Bože s visokeho neba.
Tak s Bohom manželka s Bohom milé Dety
Nemôžem vám písať lebo gula letý.
Čo mám prednu robiť skovám sa do jami
Bože mój otče mój smiluj sa nad nami*

Tragické osudy vojny, avšak so smutným koncom, priblížili pozostalosti po dvoch vojakoch. V jednom prípade išlo o dokumenty (písomnosti a fotografie), pochádzajúce z pozostalosti manželky vojaka Petra Víru, nezvestného od roku 1916. Tieto sa týkali povojnových snáh o vypátranie osudu nezvestného vojaka a o jeho vyhlásenie za mŕtveho, za účelom povolenia pre opätovný vydaj vojnovnej vdovy.

Ďalší tragický osud pripomína síce už sprostredkovaná, no o to emotívnejšia spomienka vnúteniec na starého otca – Františka Lukáčeka (1880 – 1918), ktorého vďaka vojne nikdy nepoznali a ani nevedia, kde presne je pochovaný. K spomienke, zaznamenatej počas prípravy výstavy poskytli aj fotografie, ktoré im po starom otcovi ostali. František Lukáček padol na talianskom fronte v bojoch v údolí rieky Piava. Doma ostala manželka Mária a dvaja synovia – Ernest, narodený v roku 1908 a Anton narodený v roku 1912.

„Podľa rozprávania našej omamy:

Asi v roku 1918 omama jednej noci nemohla spať a pozorovala, že aj jej synovia sú v posteli nepokojní.

Potichu sa pýtala: „Tonko, spíš?“

On jej povedal: „Nie.“

„A prečo nespíš?“

„Ja neviem.“

Ani Erninko nespál.

O niekoľko dní dostali listok – telegram, napísaný po maďarsky:

„Ferencz Lukacsek ellenséges granátul talánva...“ – ďalej si text po maďarsky nepamätáme, ale v slovenčine obsah správy znel asi takto: „... zomrel na bojišti hrdinskou smrťou trafený nepriateľským granátom.“

„To sú naše spomienky na starého otca, ktorého sme nikdy nepoznali“

Nie je priestor na priblíženie ďalších vojnových osudov, podaných na výstave prostredníctvom získaných predmetov. Ukážky v článku predstavujú len náhľad na široký diapazón možností súkromných zbierok pre výstavné a zbierkotvorné účely múzeí.

Pevne verím, že aktivity spojené so storočnicou vypuknutia vojny neupadnú do rýchleho zabudnutia, nebudú len jedinečným úkazom, ktorý ako rýchlo a výrazne sa objavil, tak rýchlo aj opadne. Môžem len dúfať, a teraz si pomôžem známym citátom W. Churchilla, že „to nie je koniec, dokonca ani nie začiatok konca, ale koniec začiatku“. Bolo by potrebné a veľmi vďačné zozbierať, kým sa ešte dá, čo najviac materiálov z pozostalosti po účastníkoch vojny, spracovať a súborne vy publikovať podrobné osudy našich vojakov v prvej svetovej vojne. A to nielen pre úzku odbornú komunitu, ale aj pre širokú verejnosť, ktorá sa často márne pokúša dopátrať bližšie údaje o vojnovom osude svojich predkov. Na rozdiel od zahraničia, kde sú vypracované a publikované aj oficiálne podrobné histórie jednotlivých vojenských jednotiek, sú u nás informácie o bojujúcich jednotkách so zastúpením Slovákov spracované len okrajovo a bežní ľudia majú len minimálne možnosti dozvedieť sa viac o osudoch svojich predkov na frontoch prvej svetovej vojny. Taktiež z hľadiska významu a účty k obetiam prvej svetovej vojny by bolo veľkým zadosťučinením, keby na Slovensku bola zriadená stála muzeálna expozícia, resp. samostatné múzeum, zamerané na dokumentovanie a spracúvanie osudov našich vojakov v tejto svetovej vojne, podobne, ako je tomu v zahraničí. Sústreďovanie pamiatok v jednej centrálnej inštitúcii by bolo užitočné aj z toho dôvodu, že v dôsledku migrácie obyvateľstva sa veľká časť pozostalostí už nenachádza v regiónoch, odkiaľ vojaci pochádzali. Dosvedčujú to aj skúsenosti z prípravy výstavy v Balneologickom múzeu, kedy sa do archívu múzea podarilo získať aj materiály z pozostalostí po vojakoch z rôznych častí Slovenska. Nemalou podporou pri vytvorení takejto inštitúcie by iste boli i tisíce zaujímavých materiálov zo súkromných archívov, ktoré sa regionálnym múzeám, vďaka spontánnym aktivitám v hodine dvanástej, podarilo zachytiť a získať na celom Slovensku.

Na základe osobných stretnutí s ľuďmi a ochotou, s akou zapožičali alebo aj darovali predmety z rodinných zbierok, som presvedčený, že v prípade masovej mobilizácie povedomia a vhodnej propagácie prostredníctvom verejnoprávných médií na celoštátnej úrovni, by sa podarilo zozbierať tisíce cenných dokumentov a informácií skôr, ako sa stratia v prepahlisku dejín. Poslednou vhodnou príležitosťou k tomu bude pravdepodobne už len sté výročie ukončenia prvej svetovej vojny.

Pamätníky padlým v obciach sú dnes často tou poslednou pamiatkou na „Veľkú vojnu“, no môže sa stať, že dokiaľ aj tieto nebudú celoštátne ako jeden súbor „en bloc“ vyhlásené za kultúrnu pamiatku, s postupným zabúdaním sa začnú jednoducho ničiť alebo „strácať“, ako je tomu v dnešnej dobe bežné. Zmena vnímania takej mimoriadnej udalosti, akou prvá svetová vojna bola, na anonymnú historickú udalosť, by bolo z hľadiska našich dejín morálnym prehreškom a zároveň nespravodlivým odsúdením na historické zabudnutie pre desaťtisíce padlých vojakov, ktorí zanechajúc doma rodiny, si šli plniť svoju povinnosť.

Mládenci z Moravian nad Váhom pred odchodom na front. Vpravo Jakub Hulman (roč. 1898). Podľa údajov jeho vnučky na vojnu narukoval ako zdravý 18-ročný mládenec, no z vojny sa vrátil ako invalid. Neutrpel zranenie, avšak prišiel v zlom zdravotnom stave s ťažkou reumou. Nemohol sám chodiť a preto ho vozili na rebrináku k tzv. Teplému ramenu v Piešťanoch, kde sa kúpал v jamách s vyvierajúcou termálnou vodou a bahnom. Postupne sa mu podarilo zotaviť a dožil sa v zdraví 92 rokov. (Na výstavu zapožičala vnučka Božena Vavrová z Moravian nad Váhom.)

Zo života v podzemných krytoch na talianskom fronte. Fotografia z pozostalosti Zdenka Hüttla (1892–1976), ktorý cez vojnu utržil na talianskom fronte niekoľko zranení, z nich najvážnejšie bol priestrel kolena, ktoré z neho spravilo doživotného invalida. (Na výstavu zapožičal vnuk Michael Hüttl z Piešťan.)

V zákopoch na talianskom bojisku. Fotografiu z pozostalosti MUDr. Emanuela Wohlsteina (1896-1970), ktorý narukoval v r. 1916 v Bratislave ako 20-ročný, po dvoch rokoch štúdia medicíny. Cez vojnu pôsobil v sanitnej službe na talianskom fronte ako aj na smutne známom bojisku na rieke Piava. (Na výstavu zapožičala dcéra Monika Lietavová z Piešťan.)

Andrej Fraštacký v roku 1916, autor „Rospomienok na svetskú válku“, v ktorých opisuje zážitky z bojov na srbskom fronte (fotografiu na výstavu zapožičal vnuk Ing. Peter Žubor z Piešťan.)

Juraj Poláček (vpravo) v nemocnici v Brne v r. 1915, kde sa liečil z vojnového zranenia – priestreľu hrudníka. Svoje zážitky spísal po vojne v spomienkach, kde opisuje aj boje a zranenie na ruskom fronte. (Na výstavu zapožičal syn Milan Poláček z Piešťan.)

František Lukáček (roč.1880) na poslednej fotografii, zahynul v bitke na rieke Piava v roku 1918. (Na výstavu, spolu so spomienkou jeho manželky, zapožičala vnučka Ludmila Lukáčková z Piešťan.)

Vojenský cintorín v Podhorciach na ruskom fronte, 1917 (Fotografia z albumu „Spomienka na Podhorce, 1917“ z pozostalosti Ľudovíta Mega z Vrbového, zbierka Balneologického múzea)